

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Мария Йовчева

по конкурса за заемане на академична длъжност ‘доцент’

професионално направление 2.1. Филология

(Славянски езици. Исторически синтаксис на руския език и текстология)

обявен за нуждите на СУ „Св. Климент Охридски“ (ДВ, бр. 21/18.03.2016)

с единствен кандидат гл. ас. д-р Ценка Георгиева Досева

Представените публикации на Ц. Досева включват една монография, съавторство в издание и речник на старобългарски паметник и 14 статии. Научните интереси на участничката в конкурса обхващат следните тематично-проблематични кръгове: историческа граматика на руския език; старобългарски език; издания на старобългарски паметници; химнология; текстология на средновековни творби; лексикология. Досева е участвала в многобройни национални и международни конференции в областта на палеославистиката, а нейните трудове са цитирани многократно у нас и чужбина.

Значителен дял от научните занимания на Досева заема **публикуването на старобългарски паметници**, запазени в древноруски и сръбски преписи. Наборното издаване на подобни извори изисква не само продължителна прецизна работа, но и необходимата филологическа компетентност за прочит и осмисляне на средновековни текстове. Публикуването на Симеоновия сборник по Светославовия препис от 1073 г. е дългогодишен престижен проект на българската медиевистика (в три тома, 1991–2016) и с участието си в него Досева допринася този ценен старобългарски паметник да получи подобаващото му издателско и научно внимание. Като член на колектива тя не само е разчела и въвела немалка част различни по тип текстове (екзегетични, догматични, дидактични) в т. 1 (л. 201a–266b), но е и съавтор на добре обмислената едиционна концепция. Във втория том, съдържащ речник-индекс на словоформите и словоупотребите, Досева е изготвила речниковите статии в букви з, к, л, м, ц, ч. В третия том, който включва старобългарски текст със синхронизирани гръцки паралели, тя е участвала в сверяването и редактирането на наборния текст от 1991 г.

Безспорна заслуга на Досева е намирането на един непознат сръбски препис на т.нар. Методиев канон за св. Димитър Солунски в миней за октомври-декември от средата на XIV в., под сигнатура R 4187 в Националната и всеучилищна библиотека в Загреб. Тя публикува новооткрития текст и го ситуира в богатата ръкописна традиция на тази творба, като разглежда детайлно състава и богослужебното му обкръжение (№ 1).

Друг важен иновативен аспект от дейността на Досева е цялостното изследване на **химнографския репертоар за св. пророк Илия** в средновековната славянска книжнина (монография и статии № 9–14). Трябва да се подчертае, че избраната тема засяга много актуална и същевременно перспективна проблематика на химнологията. Както сочи и коректният библиографски обзор в монографията, тя запълва бяло поле в научната традиция върху култа и обслужващите го текстове за този много почитан светец, като се съсредоточава върху най-слабо познатата част от богослужебния комплект. Монографията е сравнително добре структурирана в съответствие с поставената тема. В увода е мотивиран нейният избор, а като необходим литургически коректив за текстологическия анализ са привлечени сведенията за композицията на службата за пророка според предписанията на различни типове църковни устави. Тук следва само да бъде направена една корекция в разчитането на типикарските указания – в началото на вечернята се изпълняват не стихирите за 6-и глас, както пише Досева, а 6 броя стихирите (три за 1-и глас и три за 4-и глас).

В отделна глава се въвеждат използваните ръкописи с кратка кодикологична, правописна и езикова характеристика. Споменати са и някои по-важни особености на състава им, които спомагат да се изясни типологията на съответния минеен препис. Работата се основава на широк кръг първични извори от различен тип: 14 ръкописни минея (всекидневни, празнични, с особен състав), стихирари, църковни устави; отчетени са и податките от пролози, календари на евангелия и апостоли. Досева обхваща в диахронен план химнографията за прор. Илия през славянското Средновековие, като акцентира на староизводния етап. Това придава представителност на изследването и прави заключенията убедителни. Бих уточнила само, че под името Оливеров миней в науката е наложен не Дечани 32, макар и така да се казва писачът му, а ръкопис, създаден книжовника Станислав в Лесновския манастир през 1342 г. по повеля на великия войвода Йоан Оливер. Пазен в Народната библиотека в Белград, кодексът изчезва през Първата световна война и днес е в неизвестност.

С най-голяма приносна стойност е втората глава, която проследява текстовата история на службите за св. Илия въз основа на комплекс от данни (особености на макроравнище и езикови белези). В началото са характеризирани общо съставът и структурата на последованията за пророка в ръкописните извори. Отделна подглава е предназначена за паримиите, доколкото след XIII в. те стават интегрална част от службите и образуват богослужебно цяло с песенния репертоар. На старозаветните четива е посветена и специална статия, в която са разгледани прецизно лексикалните предпочитания с оглед на опозицията архаизъм – иновация по различните преписи. След това Досева разисква конкретния химнографски материал, като начело извежда каноните – ядрото на химнографското последование. Най-популярният и устойчив за химнографската практика канон, на Йоан Дамаскин (за 2-и глас), е публикуван по всички източници заедно с гръцкия текст. В таблица са систематизирани някои разночетения по древноруските преписи, но за съжаление без необходимия коментар на вариантите. Въведен е и вторият канон от староизводните служби, известен само по два преписа, които най-вероятно имат общ протограф. Направената идентификация от Досева по инципита сочи, че това е препоръчаният от Евргетидския устав канон, засега с неидентифицирани гръцки паралели. По този начин е оповестено едно ново преводно химнографско произведение, чиито гръцки образци тепърва ще се издирват. Проучени са специално малките форми – общо 14, които образуват литургическото обкръжение на каноните в различните преписи. Издадените текстове са придружени от таблици с разночетения, които в някои случаи са интерпретирани, за да бъде очертана, макар и бегло, филиацията на свидетелите. По мое мнение тук Досева би могла да препрати към анализа на И. Христова-Шомова на лексикалната вариативност в тропара за прор. Илия.

В резултат от разбора на първичния материал Досева прави два извода, които имат първостепенно значение за изясняване на текстовата история на службата: 1) староизводните свидетели съдържат един и същ превод на канона и стихирите; 2) съставът на малките жанрови форми във всички преписи е сравнително устойчив (онагледен и със списък на песнопенията, намерени в повече от пет преписа). Методически издържано е и съотнасянето с указанията от църковни устави, което става основа за обвързване на отделни версии на службата с определена богослужебна практика. Интерес буди обаче некомендираното разминаване между литургическите предписания на Студийско-Алексеевския устав и древноруските свидетели в състава на втората поредица стихирни на вечернята, като регулаторът посочва група за 4-и глас, а в минеите се появява комплект за 8-и глас. Едва в Дечани 32, НБКМ 113, ЦИАИ 501 (под влияние на Евргетидския типик, както показва изданието на Дмитриевски) се появяват трите песнопения за 4-и глас. Заедно с новия канон на агрипния цитираният комплект

стихири илюстрира редакторските намеси в група сръбски и западнобългарски минеи, повлияни от навлизането на този устав в южнославянската практика.

Следващата подглава е насочена към историята на руския книжовен език. Отбелязани са най-важните езикови белези на източнославянските преписи. Акцентът е сложен върху лексиката на Син. тип. 122 от РГАДА, защото този ръкопис предоставя най-широка база от първични текстове. Направеният анализ обаче би трябвало да бъде по-задълбочен и систематичен. В отделна подглава Досева обособява предполагаемите непреводни песнопения (общо 19 строфи), но с необходимите уговорки, доколкото малките форми все още не са разкрити от византийското ръкописно наследство. Гръцки успоредици за две от тях все пак се намират в миней Sin. Gr. 637, XI–XII в., издадени в редкия справочник на Темелис: за тропара Прѣка славнаго плѣскааго илиж възвѣимъ в Драгановия миней, срв. Τὸν προφήτην Ἰλίαν, μεγάλουθεν (с някои разминавания, но без съмнение е същото песнопение) и за стихирата за 8-и глас На ѡгньнѣ оружи древле възеты в Хлуд. 166, Sin. Slav. 25, НБКМ 113 и др., срв. Ὁ ἐν πυρίνῳ ἄρματι ποτε ἄρθεις. Неточното жанрово класифициране на споменатите по-горе три подобни стихирни за 4-и глас, обяснимо с разминаванията в позицията им в различните преписи, води и до неразпознаване от Досева на техните гръцки паралели в печатната версия на службата, срв. стиховните на вечернята Ὁ πρὸ συλλήψεως ὧν ἡγιασμένος, Ὁ οὐρανόφρων Ἰλίας, Ὁ τῶν ἀρρήτων ἐπόπτης. Специално внимание е отделено на мелодически откритите песнопения (две слави и икос) с θ-нотация (разгледани и в отделна статия), като музикалните знакове са описани и възпроизведени. Бих подчертала, че от особена важност е отбелязаното от Досева нотирание на ирмоса на 9-а песен в Драгановия миней, което добавя още една рядка черта към уникалните за българската традиция мелодически особености на този миней.

Сполучлив замисъл на Досева, мотивиран от високата степен на интертекстуалност на химнографията и органичната ѝ връзка със Свещеното писание, е да проучи библейските топоси за прор. Илия от текста на службата. Очертан е сравнително устойчив кръг цитати, алюзии и символи, но някои от разискваните примери са твърде шаблонни и служат изобщо за възпяването на християнски светци. За да бъде вписана тази подглава в общата проблематика, бих предложила друг ракурс към извлечените данни, а именно лексикалните особености на канона и стихирите да се обвържат със словните предпочитания в паримиите, с които формират една функционална цялост. Тогава би се прояснил фактът, че архаичните съответствия се регистрират предимно в песнопения, чиято образност изобилства с библейски компоненти, и явно са повлияни от превода на съответните старозаветни текстове.

Данните са обобщени в няколко извода за текстовата история на химнографията за св. Илия на славянска почва. Изтъкнати са особеностите в състава на староизводната и новоизводната версия и са посочени текстологични маркери (на макро- и микроравнище) за разграничаване на староизводния тип преписи. Реконструиран е първоначалният обем на песнопенията и е направено важното заключение за техен общ превод в изучените източници, независимо от локализацията и разновидността им, което насочва към много ранен старобългарски произход на ядрото от канон, седални, тропар и няколко групи стихирни. Така не само е уточнена хронологията, но се доказва категорично старобългарският протопревод на още една служба от всекидневните древноруски минеи. В такъв аспект монографията хвърля светлина върху все още слабо изяснената история на този тип химнографска книга. По мое мнение обаче трябва в по-голяма степен да бъде систематизиран и подреден първичният материал с оглед на етапите, които се оформят в развитието на службата за св. Илия, и как те намират отклик в древноруските свидетели, например: архаичен старобългарски (със следи в Илиана книга); редактиран преславски (отразен в древноруските студийски минеи); редактиран

под влияние на Евергетидския типик (без руски преписи); новоизводен, белязан с нов превод (в Рилския миней), а по-късно и с поместването на канона от Пахомий Сръбски.

Несъмнено достойнство на монографията придават корпусът от издадени текстове на службата според всички източници и справочният апарат, отразяващ в синтезиран вид важни аспекти от проучването (таблици с разночетения и на състава на канона, инципитариум на тропарите). Някои преписи са публикувани и в статията за св. пророк Илия на страницата Encyclopaedia Slavica Sanctrogorum, където запълват комплекта богослужбни текстове за църковния празник на светеца. Доколкото неговият култ играе важна роля в славянското Средновековие, изследванията на Досева предоставят нови данни и в областта на историческата агиология и хеортологията.

Лексикологията на химнографските текстове (статии № 2–8) формира една постоянна линия в научните дирения на Досева, значима с оглед на обстоятелството, че словният инвентар на минейните преписи не е разкрит напълно и изучен систематично. За обект са избрани показателни лексикално-семантични типове: неодушевени съществителни имена с наставката -(ън)ица, битова лексика, *nomina loci* със суфикс -(л)ице (с нарочна публикация върху съзвмице и съзорице), който е бил твърде предпочитан от преславските книжовници, имена за лица с корен -вор-/ -враг-, редки композита (с ексцерпирани 46 лексеми). Материалът е коментиран чрез различни критерии: фреквентност, участие в синонимни опозиции или редове, продуктивност на даден суфикс и др. Отчитат се данните от южнославянски ръкописи, лексикографски източници, класическите старобългарски и някои среднобългарски паметници, от оригинални химнографски творби, съчинения на писателите от Преславския кръг, а също и от българските говори. Ексцерпираната информация и направените обобщения са приноси в няколко насоки: в научно отношение влиза нова лексика, част от която не е регистрирана или е слабо застъпена в лексикографските наръчници; допълват българската историческа лексика въз основа на древноруските преписи на минейните; обогатяват представите за словния инвентар на поетическия стил със стилистически маркиран пласт; изясняват източниците за формиране и стилистическо разслояване на книжовния древноруски език.

И така, **основните научни заслуги** на Досева могат да се обобщят в няколко насоки: извороведски – издава обемен корпус от различни по тип средновековни текстове; лингвистични, засягащи историята на старобългарския език и на книжовния руски език през Средновековието; текстологически, насочени към сложната традиция на Минейя в славянска среда. В рамките на конкурса за академичната длъжност „доцент“ трябва да се изтъкне и дългогодишната преподавателска дейност на Досева в бакалавърски и магистърски програми.

Като имам предвид **научната стойност и приносния характер** на разработките на Досева, убедено предлагам на уважаемите членове на Научното жури и на Факултетния съвет на Факултета по славянски филологии при СУ „Св. Климент Охридски“ на гл. ас. д-р Ценка Досева да бъде присъдена академичната длъжност „доцент“.

28.07.2016 г.
София

проф. д-р Мария Йовчева,
Богословски факултет на СУ